

Mi vár ránk a jövőben?

Grzegorz W. Kołodko: *Megatrendek*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 396 oldal

A világ egyik legismertebb lengyel közgazdásza nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy a XXI. század globalizációs folyamatait a gazdasági, a társadalmi és a politikai összefüggések rendszerében vizsgálja, rámutatva e folyamatok egymásra utaltságára. A megnyugtató kiállítású, közérthetően írt könyv komoly, aktuális gazdasági problémákat tárgyal, amelyek rövid és hosszú távon egyaránt nehéz döntések elé állítják az emberiséget.

Kołodko tíz fejezetben fejt ki mondani-valóját, lépésről lépésre előrehaladva az igazság keresésétől a bizonytalan jövő körvonalazásáig.

I. fejezet: „VILÁG, SZAVAK ÉS TARTALMAK, avagy miképpen keletkezik az igazság, a tévedés és a hazugság a gazdaságban és politikában, és mit tehetünk azért, hogy az igazság kerekedjen felül.” Kołodko ezzel az izgalmas kérdéskörrel indítja a könyvet. Megfogalmazza, hogy az emberek célja nem az igazság keresése, hanem az, hogy a lehető legjobb testi és lelki körülmények között éljenek. A politika is ezt szolgálja, azaz azt a látszatot kívánja kelteni, hogy az embereket szolgálja. A tudománynak viszont az igazság megtalálásán kellene fáradoznia. Szavainkkal azonban sokszor nem magyarázzuk meg, hanem összezavarjuk a dolgokat. *Michael de Montaigne* (1580) szerint: „...senki nem mentes attól, hogy sületlenséget mondjon. A baj ott kezdődik, ha megfontoltan teszi.” (12. old.) A professzionális hangszín és érvelés gyakran a tudományosság látszatát

kelti, holott megnehezíti az összefüggések megértését. A szerző részletesen fejtegeti, hogy sokan tudják ugyan, hogy hazudnak, sokat, zavarosan beszélnek és arrogánsan megijeszítik a hallgatót, hogy ő a buta, ha nem érti, mégsem változtatnak. Akik szeretnék az igazságot keresni, azoknak is rá kell jönniük, hogy az nem mindig sikerül. Az igazság három formáját szokták megkülönböztetni: a koherens, a pragmatikus és a konszenzuális igazságot. Kołodko rámutat arra, hogy a konszenzus nem bizonyít igazságot. Egy-egy tudományos iskola gyakran használ olyan állításokat, amelyeket a képviselői megtanulnak, elfogadnak, aztán az egész tudományág elfogad valamit, amit mindenki igaznak hisz, holott nem az. *Galbraith* 1958-ban írt munkájára is hivatkozik, aki bizonyította, hogy a tudomány nem lehet konszenzusos. A szerző példája: mindenki azt hiszi, hogy Kolumbusz fedezte fel Amerikát, pedig az nem igaz.

Kołodko *Bobrowszkyra* hivatkozik akkor, amikor azt állítja, hogy a közgazdaságtan nem tudomány, hanem tudás. „A tudomány sokkal inkább gondolkodásmód, nem tudáskészlet.” (14. old.) A közgazdaságtudományban keveredik a humán és a matematikára alapozó természettudomány. Az előbbiben jellemző, hogy a dolgok egy részét elhallgatják. A Nobel-díjakat osztó bizottság ezért közgazdasági Nobel-díjat 20–30 évvel a felfedezés után adományoz, mert ezen a területen – eltérően a természettudományoktól – nem lehet hamarabb megítélni, hogy valami igazolódott-e vagy sem. Ezzel összefüggésben hangsúlyozza, hogy a közgazdaságtudomány akkor tölti

be hivatását, ha lépést tart a változással, és ez alól nem mentesülnek a gazdaság viszonyaira vonatkozó nézetek sem. Kołodko felhívja a figyelmet arra, hogy a közgazdaságtudományt csak a helyi viszonyokra lehetne alkalmazni. Ezzel szemben a neoliberais tanokat mindenhol és mindenre ráhúzzák, ahol, és amire csak lehet, mert ez a kívánatos a nemzetek feletti nagytőkének. Még a Nobel-díjas *Stiglitz* is megbírálta valaki azért, mert lengyel példát hozott: Lengyelország „gradualista privatizációs politikát folytatott”, nem engedte be gyorsan a privatizációt, ami nyilvánvalóan ellentétes a sokak által legjobbnak tartott neoliberais elvekkel. Az első fejezet a továbbiakban arról szól, hogy a szovjet rendszertől megszabadult országokban a közgazdászok alapos vizsgálat nélkül túl gyorsan és lelkesen átálltak az USA közgazdaságtanának szajkózására és nem figyeltek arra, hogy az jó-e a saját országuknak. A fejezet végső következtetése: „Könnyebb megérteni a közgazdaságtant, ha a bonyolult tételeket egyszerűen fogalmazzuk meg.” (40. old.) Kołodko ennek szellemében folytatja írását.

II. fejezet: „HOGYAN TÖRTÉNIK?, avagy miképpen zajlanak a gazdasági folyamatok, mi köze van ehhez a tudománynak, a politikának és a véletlennek, és ki rendezte mindezt így.” Kołodko nem egészen az alcímnek megfelelően fejt ki a folyamatokat (sajnos), de szellemesen sok példát bemutat arra, hogy a jelen és a múlt tendenciái alapján nem lehet jövőt előre jelezni. A modern jövőkutatást művelők is úgy gondolják (gondoljuk), hogy a jövőt nem csupán a hagyományok, az örökségek és a meghatározottságok alakítják, hanem azok a várakozások és elvárások is, amelyeket a jövő anticipálásakor fogalmazzunk meg mint új jelenségeket és folyamatokat. A jövő, különö-

sen a távoli jövő anticipálása azonban nehéz feladat. A szerző szomorúan állapítja meg, hogy a Lengyelországban készített „Stratégia Lengyelorszáért”-program keretében a szakértők leginkább a múlttal és az akkori jelennel, esetleg a rövid távú jövővel foglalkoztak, de két-három évtizedre már alig tekintettek előre. Valóban, a realitás és a képzelet talaján állni és egyensúlyozni hosszabb távon, igen nehéz intellektuális tevékenység. Ezt magam is megtapasztaltam, amikor a Magyarország 2025 című akadémiai kutatás – az eredményeket összegező tanulmánykötet megjelenése 2010 márciusára várható – keretében szakértőket kértem fel a jelenlegitől eltérő jövő felvázolására.

III. fejezet: „VILÁGTÖRTÉNELEM DIÓ-HÉJBAN ÉS AMI ABBÓL KÖVETKEZIK, avagy az egyik ország miért gazdag, míg a másik szegény – és ennek így kell-e most már mindig lennie.” A múlt eseményeit taglaló fejezetben megfogalmazottakból az a következtetés vonható le, hogy a történelem sok, nem logikus sorrendbe szedhető változással járt a XVIII. század végéig is, azóta pedig döbbenetes változások zajlanak. Ezek előrejelzése hihetetlen szellemi koncentrációt kíván, tele vagyunk bizonytalansággal (pl. Kína óriásit fejlődött, de senki sem tudja, hogy mi várható ott néhány évtized múlva). A múltból vett példák alapján azt mondhatjuk, hogy a közgazdaságtan három alap-tétele – a gazdagság maximalizálásának mint a gazdaság hajtóerejének paradigmája; az az állítás, hogy a gazdasági döntések alapja a racionalitás; valamint az a meggyőződés, hogy a piac saját mechanizmusával önmagában képes biztosítani a hatékony gazdálkodást – nem fejezi ki a valóságot (86. old.). Hinni kell abban (bár ez sokszor igen nehéz), hogy ez a jövőben másként lehetséges, amihez a globalizáció támogató és ugyanakkor vissza-

húzó keretet ad. „Az idő napjainkban a globalizált gazdaságban telik. Más időket élünk.” (91. old.)

IV. fejezet: „GLOBALIZÁCIÓ – HOGYAN TOVÁBB? avagy hogyan jött létre a globalizáció és miképpen védjük érdekeinket a világot behálózó függési viszonyok korában.” A fejezetet érdekes eszmefuttatás vezeti fel: azt mondják, hogy a világ globalizálódik, ez Kołodko szerint butaság, mert a glóbusz hogyan globalizálódik, a világ hogyan „világosodik”? A globalizáció kifejezés nyilvánvalóan azt jelzi, hogy a folyamatok és a jelenségek a világon inkább az egész világra egyszerre jellemzően változnak és történnek, nem pedig úgy, mint addig: egy-egy helyen másként és másként. Lehet, hogy ez a kifejezés nem a legszerencsésebb erre a jelenségre, de érthető. Bárhogyan is nevezzük ezt a feltartóztathatatlan folyamatot, látni kell, hogy a globalizáció folyamatában új élethelyzetek jönnek létre, és jelenlegi befejezetlensége élesedő politikai konfliktusok forrásává vált (gondoljunk a munkaerőpiac problémáira). Ezt a folyamatot három kulcsfontosságú elem alakítja: a *liberalizáció*, az *integráció* és a *függőség*. Mindhárom más-más, de egymáshoz kapcsolódó problémákat vet fel. De milyennek gondolható a „hogyan tovább”? „A globalizáció legyen kevésbé spontán és kaotikus, emellett viszont váljon koordináltabbá és irányítottá.” (120. old.) A globalizáció előnyei akkor használhatók majd ki, ha a globális gazdaság (és a világtársadalom) a civilizáció új, érettebb, magasabb fokára tud emelkedni. Ez nem érhető el a science-fictionra, még kevésbé a non-science-fictionra építve, de demokratikus, világméretű dialógus és az ún. globális aktorok segítségével – amelyek felelősséggel tudják befolyásolni annak menetét – igen.

V. fejezet: „A VILÁG A MAGA VALÓJÁBAN, avagy hogy élnek az emberek és miképpen alakulnak mindennapjaik a változó világ különböző részein.” Egyetlen szóval lehet erre válaszolni: aszimmetrikusan. Az egyenlőtlenséget bárhogyan is mérjük – akár a GINI-mutatóval, a HDI-indexszel, a demokrácia fokával, vagy az adósság mértékével –, mégsem olyan sokkoló, mint a szerző valós helyzetleírása a Száhel-övezet egyik családjáról. A képet finomítja és még elretentőbbé teszi a környezeti állapot romlását és a fajok diverzitásának csökkenését bemutató leírás. Beleképzelve magunkat a család egyik tagjának a helyzetébe, nehezen tudjuk megmagyarázni, hogyan tudnak élni emberek a leírt rossz körülmények között, és azt is, hogy miért nem élnek mások hasznosabban az ott leírt jó lehetőségek között. Nehéz elfogadni ezt a hatalmas különbséget. Az olvasó már nagyon várja, hogy megtudja: vajon mit gondol a szerző, mit lehetne tenni azért, hogy ez ne így legyen. Kołodko azonban türelmet parancsol a következő fejezetekkel, még szükségesnek érzi, hogy tisztázza: mi vezetett idáig, hogyan értelmezzük a fejlődést és egyáltalán mi lehet az intézmények, a politika és a kultúra szerepe a fejlődésben.

VI. fejezet: „A HANYATLÓ NEOLIBERALIZMUS ÉS HIÁBAVALÓ HAGYATÉKA, avagy miképpen tudta egy káros szemlélet ennyi ideig uralni a fél világot és hogyan boldoguljunk ezzel.” A fejezet nyitómondata – „A világ sokkal jobb volna, ha fejlettebb és messze nem ennyire differenciált lenne, és ha gyakrabban indulna ki a jövőből” (203. old.) – akár életünk (vagy a könyv) mottója is lehetne. A mondat első fele olyan óhaj, amely nehezen teljesíthető, a második viszont – alapvető szemléletváltozással – az előzőnél rövidebb idő alatt valósággá formál-

ható. (Ezt fogalmazza meg a szerző az új pragmatizmus elméletében – lásd IX. fejezet). Ehhez viszont tudni kell, mi és hogyan vezetett idáig. A fejezetben alapos leírást kapunk arról, hogy a neoliberalizmus eszmerendszere, amely kívánatosnak látszott az USA-ban a vezetők számára, és különösen jónak látszott a szocializmus összeomlása után arra, hogy a nagy- és a multinacionális vállalatok gátlátalanul kihasználják az újonnan a hatalmi térségükbe kerülőket (a harmadik világbelieket, Dél-Amerika országait és a volt szocialista országokat), milyen gyorsan terjedt el a világban. Elhitették, hogy az a jó egy országnak, ha sok kölcsönt kap, ami csak arra jó, hogy az ország óriási mértékben eladósodjon, más országoktól függővé váljon, és elvegyék az országtól mindazt, amit termel. Közben az USA azért került nagy fölénybe Európával szemben, mert a rugalmas piacgazdaság eredményezte innovációdömping által felszínre jött technikai fejlődést az USA-ban nem a munkaidő csökkentésére használták, mint Európában, hanem inkább arra, hogy máshova vigyék a hasznat, és másoktól még többet szedjenek be. Oroszországban viszont a bűnözés lett uralkodó. Rá kell jönni arra, hogy a neoliberalizmus az USA-nak sem jó, mert nagyobb mértékben okozza az erkölcsök romlását, mint amennyi pozitívumot hoz az országnak. Egyedül Kína jutott váratlanul jó helyzetbe, többek között azért is, mert nem indult el a neoliberális úton (látni kell azonban azt is, hogy a kínai emberek csak addig érzik jól magukat diktatórikus államukban, amíg nem fejlődnek annyira, hogy önállóan gondolkodjanak).

A neoliberalizmus térhódításának és „sikerének” az is az oka, hogy „sok dolog történik egyidejűleg” (231. old.), a globalizáció spontán folyamata (amely elveszíti a racionalitás ismérveit, sőt időnként

irracionálissá válik) térben és időben együtt jelenik meg a neoliberalizmus eszméivel. A globalizáció dinamikájáról nem a politika, s nem a stratégiai terv dönt, hanem az elemi erő. „A neoliberalizmus... tökéletes volt... a globalizáció kaotikus fázisához.” (245. old.) Ma a segítséggel csak a tőke a nyertes. „A kapzsiság motiváló erő, mindemellett makroökonómiai és társadalmi szempontból nézve általában irracionális tevékenységeknél nyilvánul meg. Ez a megállapítás még a nemzetgazdaságoknál is nagyobb mértékben vonatkozik a világgazdaságra.” (250. old.) Hát nem csoda, hogy a neoliberalizmus világkarriert futott be?

VII. fejezet: „MIT JELENT A FEJLŐDÉS ÉS MITŐL FÜGG?, avagy miből lesz a társadalmi-gazdasági fejlődés és boldogít-e?”

A szerző sok oldalról bizonyítja, és több példával illusztrálja, hogy nemcsak fejlődni kell, hanem a társadalmak egyensúlyát is fenn kell tartani. Dilemmaként fogalmazza meg, hogy vajon mi a fontosabb a társadalom számára: a nyugdíjak emelése, vagy ugyanennek a pénznek egy gazdag, a tőkét jól forgató vállalkozó kezébe adása. Ha minden nyugdíjas kap nyugdíjemelést, akkor szinte semmi az, ami egynek jut (napi egy pohár tejszeleget), de ha ugyanazt a pénzt néhány vállalkozó között osztják el, akiknek van már annyi pénzük, hogy az így kapottból beruházást valósítsanak meg, akkor több lesz az állam bevétele, és az a nyugdíjasoknak is kedvezőbb helyzetet teremt. A vita eldönthetetlen, tulajdonképpen a rövid és a hosszú táv ellentmondása jelenik meg itt. Kółodko azt a reményét fejezi ki, hogy eljön az idő, amikor a GDP mellett a HDI-mutató, a *bruttó hazai boldogság mutatója* (Gross National Happiness) és a GINI-mutató integrálásából összeáll egy, a társadalom kiegyensúlyozott fejlődését mutató index. Előre-

mutató, ha a buthani király által kidolgozott happiness index (ami sikert is jelenthet, de inkább boldogságot) növelésére törekszünk. Nem fejlődés kell tehát, hanem a kiegyensúlyozott (a népek és tagjaik között egyenletesen eloszló, időben nem hirtelen váltakozó) boldogság elérése a helyes cél. A változtatáshoz azonban nincs meg sem a tudás, sem a politikai akarat, de számos tényezőben megtalálhatjuk a változtatás lehetőségét. Ezeket tárgyalja a következő fejezet.

VIII. fejezet: „AZ INTÉZMÉNYEK, A POLITIKA ÉS A KULTÚRA SZEREPE A FEJLŐDÉSBEN ÉS A HANYATLÁSBAN, avagy a gazdasági játék szabályairól, az ártalmas és a haladó politikáról, valamint a kultúra jelentőségéről a fejlődésben.” Kołodko abból indul ki, hogy a fejlődéshez tanulni kell. A kapitalizmus kikényszeríti a tanulást – ezért racionálisabb, mint akár a feudalizmus, akár a naturálgazdaság (nyilván az ősközösségi és a rabszolgatartó társadalmak gazdaságát nevezi így). Megállapítja, hogy a kapitalizmus talán ma kevésbé racionális, mint a korábbiakban. Úgy véli, hogy a reálszocializmus részben racionális volt: mindent el lehetett adni, de nem lehetett mindent kapni. A reálkapitalizmus is részben racionális volt, mert mindent meg lehetett venni, de mert sokaknak nem volt pénzük, az eladás irracionális nehézségekbe ütközött. A világkapitalizmus és a globalizáció korában viszont megszűnik az önszabályozás mechanizmusa és az önpusztítás veszélye fenyeget. Ez a szakasz magát az ipari társadalmi rendet is elpusztítja. Arról itt nem ír, hogy mi következik ebből, pedig teljesen nyilvánvaló, ha valami menthetetlenül elpusztul, helyette teljesen új típusúra kell váltani. Kołodko számos példát hoz arra, hogy az intézmények, a politika hogyan lehetetlenülnek el, elveszítik az emberek

bizalmát, mert nem tudják megoldani azt, amit vállalnak. Vajon kedvez-e a gazdasági fejlődésnek a demokrácia? – teszi fel a kérdést a szerző. Válaszában azt hangsúlyozza, hogy a kibontakozóban levő demokrácia sem a vitákat nem teszi racionálisabbá, sem a döntéshozatali folyamatot nem rövidíti le, sőt bonyolulttá teszi azt. Hosszú távon azonban a fejlődésnek leginkább a demokrácia kedvez. De addig még sokat kell tanulni!

A bizalomvesztést és a mögötte levő értékvesztést erősen tükrözi a kultúra mint értékjelrendszer, ami kötődik az inspirációhoz és motivációhoz. A motiváció fokozza a kreativitást és új paradigmák kidolgozásához vezethet el. Ilyen új paradigma lehet a fejlődés koincidenca-elmélete, amelyet a következő fejezetben tárgyal a szerző.

IX. fejezet: „A FEJLŐDÉS KOINCIDENCIA-ELMÉLETE ÉS AZ ÚJ PRAGMATIZMUS, avagy mitől függ a termelés növekedése és a gazdasági fejlődés, valamint mit tegyünk, hogy jobb legyen.” Kołodko azzal vezeti be a témát, és azt igazoló idézeteket közöl, miszerint „a gazdasági magatartás mindig az uralkodó elméletek szerzőinek temetését követi”. *Francis Fukuyama* (The end of history and the last man, Krakóban lengyelül 2004-ben adták ki, Kołodko arra hivatkozik – a Google szerint eredetileg 1989-ben jelent meg, magyarul könyv alakban 1992-ben az Európa Kiadónál) írta: „Amíg ők az adott kor hierarchiájának csúcsán vannak – tudományos munkákat bíráló, és felsőoktatási intézmények és igazgatótanácsok állásairól döntő bizottságokban –, addig az adott paradigmát lehetetlen megintatni.” (307. old.) Ha változtatni akarunk, akkor értékelésekbe és értékekbe ütközünk. Ilyenkor különösen fontos, hogy a (fejlődési) modellek ne tartalmazzanak ideológiát. Kołodko hangsúlyozza:

„a modelleknek mindenekelőtt operatívoknak kell lenniük, tehát konkrét kérdéseket kell érinteniük, amit a társadalmi-közgazdasági közegnek kell címezni, nem az ideológiai preferenciákat kell általuk megvilágítani.” (307. old.) Helyesen azt is írja, hogy az olyan általánosítás, ami igaz, de túl van a konkrétumokon, nem sokat ér. Például ez: „A termelés növekedése egyszerre függ a foglalkoztatás növekedésétől és a munka termelékenységének növekedésétől” (308. old.) igaz, de a kérdés valójában az, hogy miként növelhető a foglalkoztatás és a munka termelékenysége. Okos megállapítása az is, hogy a másik véglet a részletes interpretálás, ami nem mindenre igaz. Ilyen a keynesianizmus, ami azt mutatja meg, hogyan lehet növelni a beruházási szorzó hatására a termelés hatékonyságát és minőségét, valamint a monetarizmus, ami helyesen mutat rá a pénz kínálata és az infláció szintje közötti viszonyra. Ezek az elméletek nem törődnek azzal, hogy sok más tényezőtől is függ minden, van, amikor az egyiket lehet használni, van, amikor a másikat és van, amikor egyiket sem. Kołodko szerint a különböző típusú körülmények között a koincidencia az, ami ezekre a jelenségekre és folyamatokra kritikusan hat. A legfontosabb a feltételek különböző típusainak szétválasztása és a környezet.

A szerző hangsúlyozza, hogy egy jelenséget több tényező okoz, azaz az elemzéseket interdiszciplinárisan kell végezni. Minden tényezőt meg kellene határozni, és kvantifikálni kellene szerepük jelentőségét. Ehhez matematikai modelleket kellene felállítani (ezt ő későbbre és másokra hagyja). Kołodko a fejlődés koincidencia-elmélete fontos módszertani elemének tekinti az összehasonlító gazdaságtant, hiszen „csak akkor láthatjuk, hogy mi az igazság, ha valamihez viszonyítjuk; valamivel ellen-

tétbe állítjuk; a többi háttérben áll.” (310. old.) Kołodko határozottan állítja, hogy „aki nem hasonlít össze, az nem érti a dolgokat.” (uo.)

Helyesen hangsúlyozza, hogy a gazdaságpolitikában gyakori nagy bűn, hogy összekeverik a célt és az eszközt. Ilyen evidens bűn a neoliberalis erőltetés, ami nem veszi figyelembe a társadalmi kiadásokat és a kiegyensúlyozott költségvetést, valamint az alacsony inflációt célként tekinti, ami pedig csak eszköz. Ilyen bűn a költségvetési transzfer populista kezelése is, amit öncélúan felnagyítanak, holott az is csak eszköz.

A koincidencia legfőbb jellemzői (alapelvei):

1. el kell felejtetni minden dogmatikus megkötést,
2. ne rendeljük alá magunkat semmilyen ideológiának és politikai irányzatnak, hanem keressük az objektív igazságot úgy, hogy a konvencionális bölcsességeket ne vegyük figyelembe,
3. elvetjük a gazdasági növekedésre vonatkozó valamennyi univerzális elméletet,
4. interdiszciplinárisan közelítünk, a történelmi, jövőkutatási, földrajzi, jogi, szociológiai, vezetélméleti tudományokat és a világhálót is figyelembe vesszük,
5. széles körű összehasonlításokat alkalmazunk,
6. több dimenzióban gondolkodva mozgunk: az adott tényleges földrajzi, politikai, társadalmi problematika szerint,
7. a célokat és az eszközöket megkülönböztetjük,
8. rugalmas eszközrendszereket keresünk minden konkrét specifikus helyzetre.

Kołodko helyesen hangsúlyozza, hogy mindezt pragmatikusan kell ellenőrizni,

a gyakorlati eredményeket kell mércének tekinteni. A Kołodko által javasolt paradigmaváltás: az alkotóelemekre való koncentrációról át kell térni *az elemek találkozásának, a koincidenciának* a vizsgálatára. Kołodko új pragmatizmusa egyértelműen jövőre orientált. Fontos, hogy a jelent a tudományosan kidolgozott vízióra építsük, és ne a múlt következményeként értelmezzük. A jelen intézményrendszerét is a várakozásokból és a jövőképből kell levezetni, nem pedig a tradíciókból. Változtatni kell, de vigyázni arra is, „nehogy tévútra tévedjünk.” (322. old.)

A jövőkutatás eddigi története azt mutatja, hogy a *participációs globalizmus* lehet az az irány, amely elhozhatja az emberiségnek a jólétet – ebben hiszek. Kołodko viszont a koincidencia-elméletet ajánlja, de nem nagyon hiszi, hogy a jövőben jólét lehetséges. A jövő fogja eldönteni, hogy melyikünknek lesz igaza. A különbséget az is okozhatja, hogy Kołodko jólétnek valószínűleg azt a külsődleges anyagi gazdagságot tekinti, ami ma sokak rendelkezésére áll, én a szerényebb körülmények közötti boldogságot.

X. fejezet: „BIZONYTALAN JÖVŐ, avagy mi vár ránk a közeli és távoli jövőben és hogyan tudjuk ezt befolyásolni.” Kołodko 12 területre (mint a gazdasági növekedés, értékek, regionális integráció, szegénység, társadalmi egyenlőtlenség, tudástársadalom, konfliktusok és biztonság) koncentrálni leírja, hogy milyen sok szempontból várhatóak nehézségek, veszélyek, amelyeket nem tudhatunk előre, mert nem tudjuk kiszámítani, hogy mi lesz. Nem tudjuk mérni. De szerencsére fel is oldja ezt a problémát azzal, hogy „a

lényeg nem abban van, hogy mit és hogyan kell mérni, hanem mindenképp felett abban, hogy mit és hogyan kell csinálni.” (332. old.) A várható veszélyek ismertetésével az kap hangsúlyt, hogy a régimódi gondolkodók és az önmagukat is, a világot még inkább becsapni igyekvők súlyosan ártanak maguknak, de főleg a következő generációknak azzal, hogy azt hirdetik: a kapitalizmus megoldhatja a válságot. Valójában, ha a világ e könyv VIII. és IX. fejezetében leírtak szerint haladna új utakon, akkor a jövő kedvezőbb, legalább is kevesebb problémával teltetett lenne.

Van pozitív alternatíva, de ahhoz akarni kell, hogy le tudjunk mondani javaink egy részéről, kevésbé kellene kapzsinak lenni, komplex módon és perspektivikusan kellene gondolkodni, és megtanulni viszonyítani. Mindez elképzelhetetlen az oktatás és nevelés kiszélesítése nélkül. A tudást a koincidencia-elméletben – a növekedés soktényezős modelljében – autonóm kategóriaként veszik figyelembe. *És ennek így kell lennie!*

A népszerűen, olvasmányosan megírt könyv nemcsak a szakemberek, hanem a szélesebb olvasótábor számára is (*mindenkinek* – ajánlja a szerző) csupán egy kellemes olvasmány lenne, ha csak a kifejezésmódját tekintenénk. A címetek magyarázó alcímek éppúgy találóak, mint a mottók. A könyvhöz készült egy navigátor – ami az interneten elérhető – a téma iránt különösen érdeklődő, számokban, adatokban szívesen elmerülő olvasók részére.